

наднаціональні цивілізаційно визначені конструкти. Прикладом цього може служити ідея сучасної Європи.

Література

1. Бойко О. “Цивілізаційний архетип” як основа цілісності цивілізації. Сучасна картина світу : інтеграція наукового та позанаукового знання : зб. наук. праць / УАБС НБУ. – Суми : Мрія-1 ЛТД ; УАБС НБУ. – 2004. – Вип. 3. – С. 80–84. – <http://dSPACE.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4029>
2. Бойко О. П. Простір культури: вплив інформаційних технологій [Текст] / О. П. Бойко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 638–639. – Чернівці : ЧНУ, 2012. – С. 83–86. – (Серія. Філософія). – <http://dSPACE.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/11824>
3. Бойченко І. Філософія історії / І. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – 723 с.
4. Виклик глобалізації / Зб. наук. праць. – К. : Стило, 2001. – 206 с.
5. Вільчинський Ю. Освальд Шпенглер : портрет в ідеях // Філ. думка. – № 4–6. – 1998. – С. 247–264.
6. Лосев А. Ф. Філософія. Мифологія. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1970. – 524 с.
7. Павленко Ю. Історія світової цивілізації / Ю. Павленко. – К. : Либідь, 1991. – 360 с.
8. Шпенглер О. Закат Європи / О. Шпенглер. – Минск : Харвест; Москва: АСТ, 2000. – 1377 с.

Отримано 15.09.2015

Summary

Boyko Olga. Civilization development through the prism of Spengler's local cultures.

In the article the socio-historical development within civilization approach has been considered. To investigate this problem the author uses the concept of Spengler's local cultures. It has been shown that the basis of historical development is culture. The attention has been paid to the fact that mankind in its development does not go through phased development, but instead of this it has been proved absolute self-sufficiency of some “great cultures”, which are equivalent and one-scaled. It has been stated that any culture is a holistic body, vital activity of which is subordinate to an integrated source. At the same time culture is the body, which contains the soul.

Keywords: culture, civilization, morphology, soul, civilization development.

УДК 81'373

Світлана ДОРДА

ІДЕОЛОГІЯ ТА ІДЕОЛОГЕМА: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЮ

У статті розглядаються різні підходи до трактування терміна “ідеологема” та його класифікації, які існують в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: ідеологія, ідеологема, політична лінгвістика, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Сучасний стан лінгвістики характеризується поліпарадигмальним підходом. Міждисциплінарна природа лінгвістики дозволяє взаємно збагачуватися методами дослідження, способами постановки завдання; відбувається виокремлення нових предметів дослідження, в розробці яких зацікавлене все суспільство. Такий підхід до нової лінгвістики пояснює виникнення численних парадигм, другим компонентом назви яких стало слово “лінгвістика”: соціо-, психо-, когнітивна, комунікативна, комп’ютерна, правова лінгвістика, політична лінгвістика.

Політична лінгвістика – нова наука для України, яка виникла на перетині лінгвістики та політології. Чому виник такий інтерес. На думку О. М. Баранова, в його основі є три головних фактори. Перший – внутрішні закономірності розвитку самої лінгвістичної теорії, яка не могла залишити без уваги таку сферу функціонування мовної системи, як політика. Другий фактор – потреба політичної науки в методах аналізу політичних текстів та текстів ЗМІ з метою моніторингу різних тенденцій у свідомості суспільства. Третій – соціальне замовлення, яке пов’язане зі спробами позбавити політичну комунікацію від маніпуляцій недобросовісних політиків [1, с. 245].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із найбільш плідних дослідницьких парадигм в політичній лінгвістиці є когнітивний підхід, який дозволяє перейти від опису одиниць та структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників політичної комунікації (Quasthoff 1989; Fowler 1991; Gee 1996; van Dijk 1997; Баранов 1990; Баранов, Караулов 1991; Лассан 1995; Чабан 1997; Ильин 1997).

В рамках когнітивного підходу досліджується також взаємозв’язок мови та ідеології (Seidel 1985; Nöth 1990; Hodge, Kress 1993; van Dijk 1995, 1996, 1998).

Політичний дискурс є багатостороннім, конфліктним за своєю формою соціальним діалогом між соціальними інститутами та індивідами, між інститутами влади та опозицією, який знаходить своє відображення в ідеологічно неоднорідних типах дискурсу [5, с. 59].

Ідеологічність є однією із властивостей політичного дискурсу оскільки тексти політичного дискурсу ідеологічно забарвлені, ідеологічність обумовлює інші важливі властивості політичного дискурсу, а саме експресивність, маніпулятивність, оцінність.

Ідеологічна оцінка часто відображається безпосередньо, за допомогою ідеологічно маркованих лексичних одиниць, які визначаються

як ідеологеми. З одного боку поняття ідеологеми здається близьким за значенням до таких метафоричних визначень та термінів як колективні символи [18], соціально-політичні поняття [19], фундаментальні лозунги [21], паролі [2], домінуючі символи (key symbols) [20]. З іншого боку термін “ідеологема” є більш точним, так як він стосується певного типу дискурсу.

Метою статті є визначення та класифікація важливого для політичної лінгвістики поняття “ідеологема”.

Виклад основного матеріалу. Не можна зневажати роль ідеології в сучасному світі. Численні історичні, філософські, соціологічні, лінгвістичні дослідження доводять, що різні феномени людського буття в той чи інший проміжок часу стають ідеологізованими.

Ідеологія – це “сукупність ідей, міфів, переказів, політичних лозунгів, програмних документів партій, філософських концепцій... Вона не є релігійною по суті... виходить із певним способом пізнаної або “сконструйованої” реальності, орієнтована на людські практичні інтереси і має за мету маніпулювання та керівництво людьми шляхом впливу на їхню свідомість” [13].

Головна мета політичної лінгвістики – дослідження різноманітних взаємовідносин між мовою, мисленням, комунікацією, суб’єктами політичної діяльності та політичним станом суспільства, що створює умови для створення оптимальних стратегій та тактик політичної діяльності. Сучасна політична лінгвістика активно займається загальними проблемами політичної комунікації, вивчає проблеми жанрів політичного мовлення та особливості функціонування політичних текстів. До важливих напрямів політичної лінгвістики можна віднести розгляд окремих політичних концептів в межах відповідної мови та національної культури. Важливий постулат сучасної політичної лінгвістики – дискурсивний підхід до вивчення політичних текстів [15, с. 16–18].

Для сучасної політичної лінгвістики характерним є сплеск зацікавленості до феномену ідеологем. Термін ідеологема трактується по-різному в різних наукових дослідженнях. На думку О. Г. Малишевої, можна виокремити два “магістральних” підходи – широкий та вузький – до розуміння ідеологеми як власне мовного феномену [10, с. 33].

Земская демонструє широкий лінгвокультурологічний підхід до поняття ідеологема. Визначаючи тоталітарну мову, вона підкреслює, що це своєрідна система ідеологем, засіб відображення і формування ідеологізованої свідомості “радянської людини” [6, с. 23].

Подібну трактовку зустрічаємо в роботі Г. Ч. Гусейнова. Він визначає ідеологему з погляду її функції як мінімальної значущої одиниці, яка організує ідеологічну свідомість. Він розуміє ідеологему як одиницю концептуальну, яка об'єктивується різного роду феноменами мовних рівнів. Гусейнов дотримується думки, що ідеологема є “знаком чи стійкою сукупністю знаків, яка відправляє учасників комунікації до сфери належного – правильного мислення і бездоганної поведінки – і застерігає їх від недозволеного” [4, с. 12].

Говорячи про ідеологему у вузькому смислі можна послатися на погляди Є. М. Ширяєва, Н. О. Купіної, А. П. Чудінова, Т. Б. Радбіля та інших дослідників. Є. М. Ширяєв, Н. О. Купіна визначають ідеологеми як одиниці, “які підпорядковують семантику слів, які групуються навколо них” [16, с. 18; 9]. М. Епштейн визначає ідеологеми як слова, які мають неподільні комбінації дескриптивних та оцінних змістів, які не можна інтерпретувати поза контекстом [17]. Чудінов вважає, що ідеологема це вербальна одиниця, яка має у своєму значенні ідеологічний компонент [15, с. 92], а Радбиль, що це “будь-яке словесне позначення значущих для особистості духовних цінностей, до того ж пряме предметне значення слова розмивається, на перший план виходять суто оцінні, емоційно-експресивні конотації, які не мають опори в безпосередньому значенні слова” [14, с. 22].

Отже в сучасній лінгвістиці існує досить стійке уявлення про ідеологему як про власне вербальну одиницю, яка репрезентує базові ідеологічні настанови, цінності в мові, або як про одиницю будь-якого мовного рівня, функцією якої є експлікація ідеологічних доміант.

На думку Малишевої ідеологема – це перш за все універсалія розумова, когнітивна, одиниця ідеологічної картини світу, яка об'єктивується в тексті (в тому числі в тексті креалізованому) і – ширше – в дискурсі власне мовними одиницями різних рівнів. а також знаками інших семіотичних систем [10, с. 34]. Дослідниця вважає, що не варто обмежувати розуміння ідеологеми рамками слова або іншої мовної одиниці. На її думку лексема є одним із основних способів репрезентації ідеологеми в тексті, але лише нею поняття ідеологеми навряд вичерпується.

Такий “когнітивно орієнтований підхід” до даної універсалії репрезентований в дослідженнях Н. І. Клушиної, А. А. Мірошніченка. Мірошніченко пропонує розрізняти лінгвему та ідеологему, визначаючи їх відповідно як “праксеми мови” та “праксеми свідомості” [11]. На думку автора ідеологема є концептом, а лінгвема – індикатором лінгво-ідеологеми.

Н. І. Клушина [7] розглядає ідеологему крізь призму комунікативної стилістики. Під ідеологемою авторка розуміє “центральне поняття публіцистики”, “одиницю комунікативної стилістики”, “базову інтенціональну категорію публіцистичного тексту і публіцистичного дискурсу”. Ідеологема – це “основна авторська ідея, яка має політичне, економічне або соціальне значення, заради якої створюється текст” [8, с. 38–39]. Ідеологеми закріплюють у суспільній свідомості певну аксіологічну модель суспільства. Тому не випадково під час зміни політичного курсу держави неминує відбуватися зміна базових ідеологем. Н. І. Клушина розрізняє поняття ідеологема, концепт і ментальний стереотип. Вона визнає, що це суміжні одиниці одного (ментального, когнітивного) рівня, а також, що ідеологема, так само як концепт і ментальний стереотип, репрезентується у текстовому просторі дискурсу [8, с. 38–39].

На думку О. Г. Малишевої, ідеологема – це особого типу багаторівневий концепт, в структурі якого (в ядрі чи на периферії) актуалізуються ідеологічно марковані концептуальні ознаки, які містять в собі колективне, часто стереотипне і навіть міфологізоване уявлення носіїв влади про владу, державу, націю, громадянське суспільство, політичні та ідеологічні інститути [10, с. 35].

Ідеологема як ментальна одиниця характеризується національною специфічністю, динамічністю семантики, підвищеною аксіологічністю, частотністю та різноманітністю способів репрезентації знаками різних семіотичних систем, в тому числі і мовної [10, с. 35].

Існують різні класифікації ідеологем. Чудінов виокремлює два основних види ідеологем в залежності від використання їх представниками різних політичних партій і рухів. Ідеологеми першого виду “неоднаково розуміються прибічниками різних політичних поглядів” [15, с. 92]. Це відображається в емоційному забарвленні слова, “на яке переноситься оцінка відповідного явища”. Ідеологеми другого виду “використовуються лише прихильниками певних політичних поглядів, відповідні найменування передають специфічний погляд на відповідну реалію” [15, с. 93].

В публіцистичному дискурсі Н. І. Клушина виокремлює соціальні та особистісні ідеологеми. Соціальні ідеологеми “відображають настанови та орієнтири суспільства на конкретному відрізку його розвитку”. Крім того виокремлюються історичні, сучасні та футурологічні ідеологеми у зв’язку з їхньою часовою закріпленістю. Особистісні ідеологеми утворюються навколо керівника держави, ви-

датного політичного лідера, героїв/антигероїв свого часу. Особистісні ідеологеми допомагають формувати стереотипи соціальної поведінки, тобто виконують морально-дидактичні функції. особистісні ідеологеми демонструють особистість не як різносторонню конкретну людину, а як рупора ідей. Саме тому особистісні ідеологеми, так само як і соціальні є біполярними [8, с. 39–40].

Ідеологема може розглядатися як “феномен, який формує концептуальні схеми і категорії, обумовлює процеси сприйняття, обробки та оцінки отриманої інформації про той чи інший ідеологічно значущий об’єкт. Значеннєвий зміст та емоційне забарвлення ідеологем можуть неоднаково сприйматися адресатами, оскільки ідеологеми репрезентують специфічний погляд на відповідну реалію” [12, с. 194].

Л. В. Вдовиченко розглядає ідеологему як “особливу ідеологічну одиницю, яка додає установлене ідеологічне навантаження, забарвлення певній події, факту, дії і має підвищений ступінь аксіологічності, характеристики якої залежать від ідеологічних позицій, приписів та партійних настанов” [3, с. 71].

О. Г. Малишева пропонує класифікацію ідеологем базуючись на декількох засадах. Для виокремлення типів ідеологем релевантними видаються наступні характеристики: специфіка концептуалізуємої ними інформації; актуальність/неактуальність ідеологеми в сучасній ідеологічній картині світу і в сучасних дискурсах різного типу; особливості прагматичної і комунікативної характеристик ідеологеми. Така класифікація доповнює існуючі нечисленні класифікації і уточнює уявлення про типи ідеологем. Авторка виокремлює:

1. У зв’язку з характером концептуалізуємої інформації:
 - ідеологеми-поняття;
 - ідеологеми-фрейми;
 - ідеологеми-гештальти;
 - ідеологеми-архетипи;
2. З погляду сфери використання і розуміння носіями мови:
 - ідеологеми загальноживані/ті, що розуміються по-різному;
 - ідеологеми загальноживані/ті, що розуміються однаково;
 - ідеологеми обмеженого використання/ ті, що розуміються однаково.
3. З урахуванням прагматичного компонента (оцінного потенціалу, специфіки сприйняття носіями мови, в тому числі представниками різних політичних партій):
 - ідеологеми з позитивним аксіологічним модусом;

- ідеологеми з негативним аксіологічним модусом;
 - ідеологеми зі змішаним аксіологічним модусом;
4. У зв'язку з актуальністю/неактуальністю ідеологеми в сучасній ідеологічній картині світу:
- ідеологеми-історизми;
 - ново ідеологеми (або сучасні ідеологеми);
 - реактуалізовані ідеологеми;
 - універсальні ідеологеми [10, с. 37].

Висновки. Ідеологія є системою, яка організує соціально-політичне пізнання. Така система, як і будь яка інша, складається із набору певних, притаманних даній системі елементів. В цьому випадку ідеологеми є елементами, які утворюють таку систему. Різноманіття визначень та класифікацій феномену “ідеологема” можна пояснити відмінностями в об’єкті і предметі дослідження різних наукових дисциплін і напрямів, але загальним місцем існуючих дефініцій залишається те, що ідеологема є експлікацією тієї чи іншої ідеології. Явища, котрі визначаються за допомогою цих одиниць, оцінюються по-різному в залежності від ідеологічної приналежності відправника повідомлення, але в межах певного дискурсу вони стають аксіологічними константами.

Література

1. Баранов А. М. Введение в прикладную лингвистику : учеб. пособие / А. Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Бодрийяр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – 199 с.
3. Вдовиченко Л. В. Идеологеми “Порядок” и “Order” : специфика употребления в российском и американском политическом дискурсе / Л. В. Вдовиченко // Политическая лингвистика, 2011. – №4. – С. 71–75.
4. Гусейнов Г. Ч. Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2004. – 258 с.
5. Дорда С. В. Про деякі теоретичні засади дослідження політичного дискурсу / С. В. Дорда // Наукові записки. – Вип. 138. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2015. – С. 57–60.
6. Земская Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – С. 67–79.
7. Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля / Н. И. Клушина // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – С. 269–289.
8. Клушина Н. И. Интенциональные категории публицистического текста (на материале периодических изданий 2000–2008 гг.) / Н. И. Клушина : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – М., 2008. – 62 с.
9. Купина Н. А. Вербализованные идеи новейшего времени : актуальные тенденции и познавательные знаки советского идеологического кода / Н. А. Купина

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.usu.ru/bitstream/1234.56789/1847/1/Part2+2008-01.pdf>
10. Малышева Е. Г. Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация / Е. Г. Малышева // Политическая лингвистика. – 2009. – № 4 (30). – С. 32–40.
 11. Мирошниченко А. А. Лингво-идеологический анализ языка массовых коммуникаций / А. А. Мирошниченко : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 1996. – 16 с.
 12. Нахимова Е. А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации: теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования / Е. А. Нахимова. – ГОУ ВПО “Урал. гос. пед. ун-т”. – Екатеринбург, 2011. – 166 с.
 13. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный дом. 2003. – 1280 с.
 14. Радбиль Т. Б. Мифология языка Андрея Платонова : монография / Т. Б. Радбиль. – М. ; Н. Новгород : Изд-во НГПУ, 1998. – 116 с.
 15. Чудинов А. П. Политическая лингвистика. Учеб. пособие / А. П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 254 с.
 16. Ширяев Е. Н. Общие процессы в развитии русского языка в 1945–1995 гг. / Е. Н. Ширяев // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русский язык. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1997. – 246 с.
 17. Epstein M. Relativic Patterns in Totalitarian Thinking : an Inquiry into the Language of Soviet Ideology / M. Epstein // URL : [http://www.emory.edu/INTELNET/ideo language1.html](http://www.emory.edu/INTELNET/ideo%20language1.html). (
 18. Fleischer M. Polska symbolika kolektywna / M. Fleischer. – Wrocław : Dolnoślaska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, 2003. – 186 с.
 19. Molas J. Problemy opisu konfrontatywnego pojęć społeczno-politycznych / J. Molas // Lingwistyka a polityka : słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. – Warszawa : Elipsa, 2007. – 324 p.
 20. Turner V. The forest of symbols : Aspects of Ndembu ritual / V. Turner. - Ithaca, NY: Cornell Univ. Pr., 1967. – 186 p.
 21. Wróblewski R. Hasła konstytutywne tekstów politycznych z lat 1985–1995 / R. Wróblewski // Oblicza komunikacji I. Perspektywy badań nad tekstem, dyskursem i komunikacją. – Kraków : Tertium, 2006. – 240 с.

Отримано 15.09.2015

Summary

Dorda Svitlana. Ideology and Ideologeme: the Issue of Definition and Classification.

Political discourse is a multilateral, contentious in its form social dialogue between social institutes and individuals, between the institutions of power and opposition. It is represented in the ideologically heterogeneous types of discourse.

Ideological feature is one of the peculiarities of the political discourse because texts of the political discourse are tinged with ideology, it stipulates other important characteristics of the political discourse notably expressivity, manipulation and evaluation. Ideological evaluation is very often represented with the help of the ideologically marked lexical units – ideologemes.

According to Malysheva there are two backbone approaches – broad and narrow – to the ideologeme as the language phenomenon. Ideologeme as the mental unit is characterized by the national specificity, dynamics of semantics, high axiology, frequency and the variety of the representation means by the signs of different semiotic systems including the language one.

The variety of classifications of ideologeme phenomenon can be explained by the differences in objects and subjects of the research of different scientific disciplines and approaches, but the common feature of the existing definitions is the fact that ideologeme is the explication of certain ideology.

УДК 811.161.2`373.232.1

Людмила КУЛІШЕНКО, Юлія Ярош

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

У цій статті досліджено джерела походження українських прізвищ, зокрема походження прізвищ авторів. Стверджується, що прізвища – це своєрідний код для розкриття значної інформації про культуру, побут, вірування, види господарської діяльності наших пращурів.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, сім'я.

Постановка проблеми. Сьогодні перед українською нацією особливо гостро постало питання: хто ми є, яке наше минуле. Нині лише відбувається становлення свідомості справжнього українця, тому дослідження свого коріння є нагальною проблемою для сучасників. І саме в прізвищах відбито життя і побут українців, мудрість і дотепність, а також це своєрідний зв'язок з пращурами. Тому в наших прізвищах закладена могутність українського роду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему походження українського прізвища досліджували такі вчені, як О. Неділько, А. Коваль, М. Худаш, Л. Скрипник, П. Чучка, Л. Масенко, Ю. Редько, І. Єфименко, І. Сокол та інші мовознавці. Проте, попри всі наявні дослідження, проблема походження українського прізвища не знайшла належного відображення в науковій літературі.

Метою статті є дослідження джерел походження українських прізвищ, встановлення закономірностей їх творення і трансформації.

Виклад основного матеріалу. Походження та тлумачення прізвищ – питання, яке завжди всіх цікавить, оскільки прізвища супроводжують людей від народження і до самої смерті.

“Без минулого немає майбутнього” – ця народна мудрість є популярною упродовж багатьох століть. Якщо замислитися над цими словами, то все стане зрозумілим. А й справді людину, котра не знає минулого своєї сім'ї, не можна назвати повноцінною.